УДК 340.11

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.27>**Богдан Бондаренко,**

канд. юрид. наук,

асистент кафедри теорії права та держави

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕХАНІЗМ ДІЇ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ

У статті розглянуто механізм дії державно-правових закономірностей та здійснено аналіз наявних у літературі позицій вчених-теоретиків та філософів права щодо цього механізму. Автор обґрунтовує власну дефініцію механізму дії державно-правових закономірностей та встановлює взаємозв'язок зазначеного механізму із суміжними науковими категоріями. В аспекті дослідження фундаментальної юридичної категорії державно-правових закономірностей як одного з основних завдань загальнотеоретичної науки особливого значення набуває механізм дії закономірностей у праві, який відображає внутрішню організацію дії повторюваних взаємозв'язків між державно-правовими явищами та визначає практичну реалізацію закономірностей державно-правової сфери. Механізм дії державно-правових закономірностей майже не досліджувався як у загальній теорії права та держави, так і в галузевих юридичних науках. Наукове знання про цей механізм має важливе практичне значення та може бути використане для розуміння глибинної сутності державно-правових явищ та процесів. Доктринальна характеристика механізму дії державно-правових закономірностей потребує дослідження етимології категорії «механізм», її філологічного значення та особливостей використання цієї категорії у сфері юриспруденції. Поняття механізму функціонування, діяльності, дії певного правового явища у багатьох випадках використовується для здійснення наукових досліджень у сфері держави та права. Під механізмом дії державно-правових закономірностей пропонується розуміти сукупність способів та юридичних засобів реалізації державно-правових закономірностей в суспільстві та державно-правовому середовищі. Тому основними елементами механізму дії державно-правових закономірностей є способи та юридичні засоби реалізації цих закономірностей. Практичне втілення дії державно-правових закономірностей набуває різних форм та безпосередньо впливає на державно-правову сферу та суспільство. Крім того, великого значення набувають особливі фактори взаємовпливу на механізм дії державно-правових закономірностей, адже він детермінується різноманітними чинниками державно-правової, історичної та загальносуспільної природи.

Ключові слова: державно-правові закономірності, механізм дії, теорія права, наукові категорії, юридичні засоби.

Постановка проблеми. Дослідження державно-правових закономірностей як фундаментальної юридичної категорії є одним з основних завдань загальнотеоретичної юридичної науки, адже ця категорія визначає предметну сферу теорії права та держави. У цьому аспекті особливого значення набуває механізм дії закономірностей у праві, який відображає внутрішню організацію дії повторюваних взаємозв'язків між державно-правовими явищами та визначає практичну реалізацію закономірностей державно-правової сфери. Наукове знання про цей механізм має велике практичне значення та може бути використане для розуміння глибинної сутності державно-правових явищ та процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове обґрунтування окремих елементів державно-правових закономірностей та механізму їх дії міститься у працях таких науковців, як С. Алексєєв, Ю. Ветют-

нев, П. Недбайло, С. Гусарєв, М. Козюбра, О. Кошиленко, П. Рабінович, О. Скакун, М. Цвік. Однак механізм дії державно-правових закономірностей майже не досліджувався як у загальній теорії права та держави, так і в галузевих юридичних науках, комплексний аналіз цієї категорії відсутній.

Метою цієї публікації є характеристика механізму дії державно-правових закономірностей, аналіз обґрунтованих у літературі позицій вчених-теоретиків та філософів права щодо цього механізму, обґрунтування авторської дефініції механізму дії державно-правових закономірностей та встановлення взаємозв'язку зазначеного механізму із суміжними категоріями.

Виклад основного матеріалу. Наукова характеристика механізму дії державно-правових закономірностей потребує дослі-

дження етимології категорії «механізм», її філологічного значення та особливостей використання цієї категорії у сфері юриспруденції. Поняття механізму функціонування, діяльності, дії певного правового явища у багатьох випадках використовується для здійснення наукових досліджень у сфері держави та права. Відповідно до тлумачного словника української мови, поняття «механізм» визначається як внутрішня будова, система, внутрішній устрій [1, с. 282].

У державно-правовій сфері категорія «механізм» набуває специфічного значення. Поширеним є розуміння правового механізму як необхідного та достатнього для досягнення конкретної юридичної цілі системного комплексу юридичних засобів, організованих послідовно і діючих поступово, відповідно до нормативно заданої схеми або процедури [2, с. 42]. Правовий механізм має ознаки юридичної конструкції, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретної юридичної мети з дотриманням встановленої законом процедури. Кожна з ланок такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів.

Категорія правових механізмів є широко застосовуваною як у теорії права та держави, так і в галузевих юридичних науках. Наприклад, у конституційному праві існує правовий механізм проведення виборів, у цивільно-процесуальному праві застосовується механізм розгляду цивільних справ тощо. У сучасній правовій науці найбільш дослідженим є механізм правового регулювання [3, с. 42–45], під яким у літературі розуміється спеціально-юридичний вплив об'єктивного та суб'єктивного права, всієї сукупності правових засобів на суспільні відносини з метою досягнення відповідних результатів [4, с. 30].

Виникає необхідність уточнити юридичне значення поняття «механізм дії». Можна стверджувати, що *суміжною категорією із механізмом дії державно-правових закономірностей є механізм дії права*. На нашу думку, вдало аналізує наявні у літературі позиції науковців стосовно механізму дії права Т. І. Тарахоніч [3, с. 16–17]. Вчена зазначає, що механізм дії права як наукова категорія перебуває у тісному взаємозв'язку з механізмом правового регулювання та механізмом реалізації права, які є суміжними категоріями. Основний елемент цього механізму, власне дія права, відображає різноманітні форми та сфери прояву права як регулятора суспільних відносин, характеризує право в процесі формування, сприйняття його індивідуальною і колективною свідо-

містю та в процесі його застосування в практичній діяльності різноманітних суб'єктів державно-правової сфери.

У «Великій українській юридичній енциклопедії» механізм правового регулювання визначається як система специфічних правових засобів (інструментів), за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, реалізуються позитивні інтереси суб'єктів права та досягаються цілі правового регулювання [5, с. 283]. Вважаємо, що таке визначення є досить повним, точним та ґрунтовним, тому може бути використано для здійснення наукових досліджень.

У літературі обґрунтовано різні точки зору стосовно механізму дії права. В. І. Червонюк наголошує на тому, що дія права є його властивістю, здатністю права за наявності необхідних умов здійснювати ідейно-мотиваційний вплив на людину та суспільство, внаслідок чого право забезпечує правомірний характер суспільної діяльності і вчинків окремих осіб відповідно до своїх завдань, принципів та приписів [6, с. 101]. О. О. Іванов визначає поняття «дія права» як змістовно-динамічний прояв права, який характеризує фактичну здатність здійснювати регулятивний (спеціально-юридичний), інформаційно-психологічний (мотиваційний), виховний (ідеологічний, педагогічний) і соціальний вплив на різноманітних суб'єктів суспільних відносин. З огляду на це, автор виокремлює соціальний, психологічний та ціннісно-орієнтаційний механізми дії права [7, с. 228]. Отже, механізм дії права та механізм дії державно-правових закономірностей мають спільні елементи та можуть проявлятися у вигляді різноманітних конкретних юридичних засобів, що впливають на державно-правову сферу.

У всесвітній історії розвитку політичних та правових вчень необхідно відзначити дві найбільш впливові та авторитетні концепції, що описують і пояснюють механізм дії державно-правових закономірностей. Обидві ці концепції належать до німецької філософії права. Фактично дія загальносоціальних закономірностей завжди була предметом дослідження різноманітних науковців соціально-філософської сфери знань, проте механізм дії саме державно-правових закономірностей майже не досліджувався.

Історично першою та найбільш важливою з цих двох концепцій є філософсько-правове вчення Г. Гегеля. Як відомо, у своїй філософії Г. Гегель відводив праву особливе місце, трактуючи його максимально широко і розглядаючи як самостійний етап розвитку об'єктивного духу [8, с. 59]. Право, що ототожнюється зі свободою, є однією

з форм буття розуму, отже, закономірності права являють собою розкриття, прояв, об'єктивізацію всесвітнього духу. Закономірності права єдині і тотальні, саме вони є критерієм правового характеру тих чи інших явищ. На думку Г. Гегеля, в позитивному праві те, що закономірно, є джерело пізнання того, що є право [9, с. 250]. Вчений визнає, що для цих закономірностей можливі винятки, але вони не становлять для нього інтересу. Отже, в гегелівській філософії права державно-правові закономірності відзначаються такими рисами, як загальність, невідворотність, трансцендентність, скінченність, цілеспрямованість, прогресивність та лінійність.

Друга класична інтерпретація способу дії державно-правових закономірностей була обґрунтована представниками історичної школи права [8, с. 60]. Ця інтерпретація формувалася частково слідом за ідеями Г. Гегеля, частково в полеміці з ними. Представники історичної школи права (Г. Гуго, К. Савіні, Г. Пухта та ін.) підтримували уявлення про об'єктивний і необхідний характер правового розвитку. Наприклад, К. Савіні, як і Г. Гегель, заперечував роль випадковостей та суб'єктивного свавілля в історії права [10, с. 74]. Однак представники історичної школи права не погоджувалися з тим, що закономірності права є лінійними, являють собою буття права і мають загальнолюдський характер, тобто їхня дія відбувається в єдиному напрямі для всієї світової цивілізації. Джерелом права і його закономірностей для цієї школи виступав не розум чи об'єктивний дух, а стійкий та особливий національний дух [10, с. 76]. Загалом дія державно-правових закономірностей, з точки зору історичної школи права, відзначається такими властивостями, як природність, невідворотність, нелінійність, культурна зумовленість, національна специфічність, безцільність, нескінченність, історичність.

Необхідно проаналізувати позиції сучасних вчених-теоретиків щодо механізму дії державно-правових закономірностей. На думку П. М. Рабіновича, механізм дії державно-правових закономірностей можна визначити як спосіб їх реалізації в юридично значущій діяльності суб'єктів права, опосередкований державно-правовими явищами та зумовлений державно-правовими потребами та інтересами [11, с. 57]. Слід зазначити, що державно-правові закономірності здійснюються не тільки в юридично значущій суспільній діяльності. Адже об'єктивні закономірності діють і в таких сферах правового життя, які безпосередньо не мають юридично значущого характеру, наприклад у сфері правової свідомості.

Механізм дії державно-правової закономірності також можливо визначити як сформовану в логічній послідовності систему факторів, які створюють загальний ефект закономірної повторюваності. Це своєрідна «анатомія» закономірності, принцип її внутрішнього устрою, який робить можливим постійне відтворення однотипних фактів та явищ [8, с. 65]. Фактично різноманітні конкретні закономірності мають особливості механізму своєї дії, однак існує об'єктивна можливість виокремити деякі загальні ознаки, що характеризують дію державно-правових закономірностей, з урахуванням специфіки, спричиненої їх соціальним характером та особливостями права як основної сфери їхньої дії.

Вихідною точкою механізму дії державно-правових закономірностей є виникнення та початок дії кожної конкретної закономірності державно-правової сфери. У філософії права обґрунтована позиція, відповідно до якої об'єктивні закономірності не виникають безпричинно, не змінюються і не зникають. До закономірностей неможливо застосовувати поняття виникнення, зміни, зникнення, незмінності, вічності, адже закономірності не є незалежними стосовно об'єктів існування. Тому наука визначає існування об'єктивних закономірностей не внаслідок їх безпосереднього спостереження, а на основі аналізу їх проявів в конкретних ситуаціях з емпіричними об'єктами [12, с. 71].

Зазначена позиція може бути уточнена, адже саме той факт, що закономірність не існує сама собою, а виявляється через емпірично визначені об'єкти навколишньої дійсності, означає, що закономірності цілком можуть виникати, змінюватися та зникати. Якщо не визнавати можливість появи державно-правових закономірностей, то доведеться визнати, що наявні в наш час закономірності розвитку права та держави існували завжди. Фактично це не відповідає дійсності.

У зв'язку з тим, що державно-правова закономірність має постійний взаємозв'язок з відповідними явищами державно-правової сфери, на які вона впливає, виникає можливість терміново прив'язати виникнення нових закономірностей до виникнення відповідного нового державно-правового явища. Кожна об'єктивна закономірність, зокрема державно-правова, має свої витoki, які можливо науково дослідити. Таке дослідження дає змогу встановити, в який час та за яких обставин вона почала реалізовуватися, як сформувався механізм її дії. Основною формою дії закономірності є низка однотипних подій та фактів, що є ознакою того, що момент виникнення відповідної закономірності від-

повідаеть першому з цих фактів. Таким чином, закономірність функціонування будь-якого правового явища з'являється не раніше, ніж саме це явище.

Ця особливість стосується всіх державно-правових закономірностей, але насамперед найбільш глибоких, суттєвих, таких, які безпосередньо відображають природу та соціальне призначення відповідних правових явищ. Вказані закономірності характеризують невід'ємні властивості правового явища, є продовженням або частиною його сутності. Їхня дія взаємопов'язана з вихідним державно-правовим явищем та супроводжує його розвиток впродовж його існування. У зв'язку з цим досліджувані закономірності виникають одразу, одночасно із самим явищем державно-правової сфери. Наприклад, для сфери правовідносин характерна така закономірність, як наявність у сторін взаємних прав та обов'язків [8, с. 66]. Формування цієї закономірності відбувається одночасно з виникненням у суспільстві відповідних правових відносин та законодавчих норм.

Враховуючи вказані уявлення вчених щодо особливостей механізму дії державно-правових закономірностей та суміжних категорій, вважаємо можливим сформулювати комплексне спеціально-юридичне розуміння досліджуваної категорії. Наявні дефініції відображають окремі характеристики механізму дії закономірностей, проте не визначають його загальних, суттєвих ознак та неточно встановлюють сферу дії закономірностей. На нашу думку, *механізм дії державно-правових закономірностей – це сукупність способів та юридичних засобів реалізації державно-правових закономірностей в суспільстві та державно-правовому середовищі.*

Важливо зазначити, що на сферу реалізації механізму дії державно-правових закономірностей суттєво впливають особливості закономірностей як юридичної категорії. Будь-який новий елемент державно-правової сфери із самого початку свого існування підпорядковується деяким закономірностям. Це пов'язано з тим, що кожне нове явище тісно взаємодіє зі своїм середовищем та часом, воно завжди має свою передісторію, спирається на минуле, формується на основі вже наявних явищ суспільної дійсності. Наприклад, вважається, що право утворюється внаслідок розвитку системи норм, яка функціонувала в первісному суспільстві, а саме внаслідок розщеплення мононом [13, с. 46]. Однак у такому разі право успадковує більшість із властивих зазначеним монономам закономірностей.

На дію закономірностей також впливає те, що закономірності є проявом взаємозв'язків, в яких перебувають об'єкти навколишнього світу. Крім того, будь-яке явище детермінується не тільки передумовами свого виникнення, але й умовами свого функціонування. Нові явища державно-правової сфери одразу починають відігравати певну роль у суспільному житті. На думку В. А. Бачиніна, правова реальність об'єктивно існує насамперед тому, що вона виявляє здатність адаптуватися всередині нових історичних періодів та епох, кожен раз успішно реалізуючи свої функції, які не можуть бути здійснені іншими суспільними регуляторами [14, с. 8]. Закономірність за таких умов набуває ознак способу існування правового явища чи процесу в державно-правовій системі, способу побудови відносин з правовою дійсністю, адже будь-яке явище, зокрема правове, відчуває на собі постійний і різноманітний вплив різноманітних чинників, і його взаємодія з цими факторами приймає стійкі, повторювані форми, тобто набуває ознак закономірності.

Внаслідок здійсненого аналізу виникає можливість виокремити структурні елементи механізму дії державно-правових закономірностей, а саме способи та юридичні засоби, за допомогою яких ці закономірності реалізуються. Отже, основними *юридичними засобами механізму дії державно-правових закономірностей* є:

- *інституціоналізація права та держави*, яка визначає детермінований державно-правовими закономірностями формальний вияв права;
- *дія права та функціонування держави* як практична реалізація державно-правової системи, підпорядкована загальносуспільним та державно-правовим закономірностям;
- *сприйняття права та держави людиною* відображає вплив закономірностей державно-правової сфери на суспільство та індивідів;
- *усвідомлення державно-правових категорій* пов'язане з практичною юридичною діяльністю та розумінням суб'єктами цієї діяльності закономірних взаємозв'язків між явищами та процесами державно-правової сфери;
- *праворозуміння* визначає особливості сприйняття державно-правових закономірностей в межах різних його типів та дослідження їхнього впливу на різноманітні елементи державно-правової системи;
- *загальнолюдські цінності та аксіологічний вимір права*, що детермінуються державно-правовими закономірностями у їх історичній генезі;

– міжнародно-правові стандарти, які є наслідком функціонування закономірностей державно-правової сфери та їх доктринального обґрунтування;

– демократизація державно-правових інститутів, що відбувається внаслідок впливу вказаних закономірностей на демократичне суспільство та систему державно-правової влади.

Вказані юридичні засоби є різними за своєю природою елементами державно-правової сфери, за допомогою яких відповідні закономірності можуть бути реалізовані. Окрім них, важливо відзначити *способи механізму дії державно-правових закономірностей*, які можна класифікувати за двома ознаками:

1. За методом впливу:

– імперативні, що жорстко визначають дію державно-правових закономірностей та не передбачають винятків. Наприклад, закономірно еволюційний розвиток права та держави;

– диспозитивні, які передбачають реалізацію закономірностей не у всіх конкретних випадках. Наприклад, реалізація верховенства права, природних прав людини та основоположних принципів права має специфіку у кожній реальній правовій системі, а подекуди може взагалі не здійснюватися (держави з тоталітарним режимом або диктатурою, особливим військовим станом);

2. За сферою дії:

– загальні, що впливають на державу і право у їх найзагальнішому вияві;

– спеціальні, які мають вплив на окремі елементи державно-правової сфери.

Висновки

Таким чином, основними елементами механізму дії державно-правових закономірностей є способи та юридичні засоби реалізації цих закономірностей. Практичне втілення дії державно-правових закономірностей набуває різних форм та безпосередньо впливає на державно-правову сферу та суспільство. Крім того, важливого значення набувають особливі фактори взаємовпливу на механізм дії державно-правових закономірностей, адже він детермінується різноманітними чинниками державно-пра-

вової, історичної та загальносуспільної природи. На сучасному етапі розвитку права і держави найбільш суттєвими є закономірна системність права, правовий прогрес та верховенство права, які є виявами механізму дії державно-правових закономірностей та одночасно факторами, що впливають на нього.

Список використаних джерел:

1. Загнітко А. П. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
2. Шундигов К. В. Механизм правового регулирования : учебное пособие / под ред. А. В. Малько. Саратов: СГАП, 2001. 102 с.
3. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2010. Вип. № 50. С. 42–46.
4. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит., 1966. 187 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. О. В. Петришин (голова) та ін. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права. 952 с.
6. Червонюк В. И. Теория государства и права : учебное пособие. Москва: Инфа-М, 2003. 256 с.
7. Иванов А. А. Теория государства и права : учебное пособие / под ред. В. П. Малахова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2009. 351 с.
8. Ветютнев Ю. Ю. Государственно-правовые закономерности (Введение в теорию) / под ред. А. Я. Рыженкова. Элиста: ЗАОр «НПП «Джангар», 2006. 204 с.
9. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
10. Новгородцев П. И. Историческая школа юристов / отв. ред.: Сальников В. П., Сандулов Ю. А. Санкт-Петербург: Лань, 1999. 192 с.
11. Рабинович П. М. Упрочение законности – закономерность социализма. Львов: «Вища школа», 1975. 260 с.
12. Зиновьев А. А. На пути к сверхобществу. Москва: Центрполиграф, 2000. 639 с.
13. Алексеев С. С. Теория права. Москва: Издательство БЕК, 1995. 320 с.
14. Бачинин В. А. Природа правовой реальности. *Право и политика*. 2004. № 2. С. 4–8.

The aim of the paper is to describe the mechanism of action of state-legal regularities and analyze the available positions in the literature of the theorists and philosophers of law regarding this mechanism. The author substantiates his own definition of the mechanism of action of state legal regularities and establishes the relationship of the mechanism with related scientific categories. In the aspect of the study of the fundamental legal category of state-legal regularities as one of the main tasks of general theoretical science, the mechanism of action of regularities in law, which reflects the internal organization of the repeated relations between state-legal phenomena and determines the practical implementation of the regularities of

the state-legal sphere, is of particular importance. The mechanism of action of state-law regularities has never been studied in both the general theory of law and state, and in the field of legal sciences. Scientific knowledge of this mechanism offers great practical importance and can be used to understand the intrinsic nature of state legal phenomena and processes. The doctrinal characterization of the mechanism of action of state and legal regularities requires the study of the etymology of the category "mechanism", its philological significance, and the peculiarities of its use in the field of jurisprudence. The concept of the mechanism of functioning, activity, action of a certain legal phenomenon is in many cases used for scientific research in the field of state and law. It is proposed to understand the mechanism of action of state and legal regularities as the set of ways and legal means of implementation of state and legal regularities in society and the state and legal environment. Therefore, the main elements of the mechanism of action of state legal regularities are the ways and legal means of implementing these laws. The practical implementation of the state-law regularities takes different forms and directly influences the state-legal sphere and society. In addition, special factors of mutual influence on the mechanism of action of state-law regularities become important, as it is determined by various factors of state-legal, historical and public nature.

Key words: state and law regularities, philosophical and legal category, scientific categories, theory of law, legal means.